

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕРЕДОВИЩНОГО ПІДХОДУ ДО СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У поданій статті актуалізовано та висвітлено феномен наукового підходу. Показано його дворівневу структуру. Розкрито середовищний підхід у двох аспектах: 1) як теоретичний концепт, що визначає стратегічний напрям сучасної вищої освіти й базується на певних принципах; 2) як динамічний феномен, пов'язаний із процесом середовищеутворення. Розглянуто провідні поняття середовищного підходу, а саме: «середовище», «освітнє середовище». Представлено принципи, що конкретизують положення середовищного підходу (доцільність середовища для людини, узгодженість особистості й середовища, персоналізація середовища). Висвітлено ознаки середовища. Репрезентовано різні моделі освітнього середовища (еколого-особистісна, комунікативно-зорієнтована, антрополого-психологічна). Розкрито фази середовищеутворення. Доведено пріоритети середовищного підходу до вищої освіти.

Ключові слова: науковий підхід, середовищний підхід, середовище, освітнє середовище, принципи середовища, ознаки середовища, моделі освітнього середовища, середовище утворення.

Постановка проблеми. Реалізація середовищного підходу у вищій освіті є важливим напрямом її модернізації. Оскільки сучасні освітні пріоритети, пов'язані зі студентоцентованими, аксіологічними, компетентнісними орієнтирами, потребують створення певного освітнього середовища ВНЗ. До того ж головною умовою нормального існування й психічного розвитку людини є «соціальна ситуація розвитку» (Л. Виготський), «зв'язаність із іншими» (Є. Фромм), «зв'язок суб'єкта з простором, із середовищем як спільне буття та спосіб буття» (М. Бахтін). Тобто у студентському віці важливою умовою повноцінного розвитку є створення ефективного середовища, з одного боку, як сфери формування особистості в контексті її аксіологічних, громадянських вимірів, з іншого – як сфери професіоналізації

майбутнього фахівця. Отже, для студента сучасного ВНЗ є суттєвим відчувати себе в єдності зі своїм оточенням, сприймати себе значущим його елементом. Це допомагає йому зрозуміти своє призначення, знаходити й усвідомлювати смисл свого життя. Відтак, вагомість умов, що впливають на особистісний і професійний розвиток, є безсумнівною. Окреслені ідеї обґрунтовано й доведено в концепції середовищно зорієнтованого навчання С. Сергєєва, у межах якої освітнє середовище трактується як умова входження людини в культуру, як джерело саморозвитку. Тобто реалізація ідей середовищного підходу в сучасній вищій освіті є цілком доцільною в контексті викликів і потреб сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науковий дискурс репрезентує дослідження широкого кола науковців, у працях яких висвітлено різні аспекти «середовищної» проблематики, а саме: загальнофілософське трактування середовища (В. Корнетов, В. Лепський, І. Тон); концепція середовищного (Ю. Мануйлов) і полісередовищного (М. Федорова) підходів у освіті; теорія середовищно зорієнтованого навчання (Ю. Мануйлов, Т. Менг, С. Сергєєв); ознаки середовища (М. Чорноушек); принцип доцільності середовища для людини (В. Міхельсон, Г. Стоколс); імерсивність, присутність і інтерактивність середовища (С. Сергєєв); питання співвідношення понять «середовище» й «простір» (А. Журавльов, І. Шендрик); типи освітнього середовища: акмеологічне середовище (А. Деркач, І. Соловйов), професійне середовище (А. Маркова), професійно-креативне середовище (З. Курлянд), інформаційно-освітнє середовище (Л. Панченко); контекстне середовище (О. Щербакова), рефлексивно-освітнє середовище (А. Бізяєва), рефлексивно-контекстне освітнє середовище (В. Желанова); рефлексивно-емпатійне середовище (О. Фаст), рефлексивно-освітнє середовище як умова культурного самовизначення студента (О. Малахова). Проте при такій зацікавленості різними аспектами середовищної проблематики, питання щодо цілісного розгляду сутності середовищного підходу у вищій освіті залишається дослідженими недостатньо.

Мета статті – охарактеризувати сутність середовищного підходу як перспективного напрямку модернізації сучасної вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розгляд феномену середовищного підходу потребує актуалізації та визначення категорії *підхід*. Поняття підхід тлумачиться в методології педагогіки як вихідний принцип, висхідна позиція або переконання; напрям вивчення предмету дослідження (О. Новіков, Д. Новіков) [7]; засіб концептуалізації знань, що визначається якоюсь ідеєю, концепцією (Г. Корнетов) [3].

Слушною, на нашу думку, є позиція відомих методологів системного підходу І. Блауберга, Е. Юдіна, які трактують підхід як інтеграцію певних теоретичних принципів і положень та відповідних їм певних способів діяльності. У структурі підходу науковці виокремлюють два рівні, а саме: концептуально-теоретичний, що пов'язаний із певними концепціями, ідеями та принципами та процесуально-діяльнісний, що відбиває адекватні теоретичним аспектам підходу способи, форми здійснення діяльності [2].

Підтвердженням цієї позиції є сучасна теорія середовищного підходу до освіти, розроблена Ю. Мануйловим. Її сутність полягає в управлінні процесом формування й розвитку особистості через спеціально створене середовище. На думку науковця, базовими поняттями середовищного підходу є такі: середовище, ніша, стихія, мічені, засоби життєдіяльності, дія. При цьому нішею науковець вважає простір можливостей середовища, що опосередковує розвиток індивіда й характеризується певною трофікою (живленням). Стихія – це динамічна складова середовища. Її особливість полягає в тому, що вона здатна залучати, змушувати, спонукати, захоплювати індивіда певною діяльністю. Мічені – це особистості, що виявляють схильності до певного виду заняття, діяльності та можуть захопити нею інших. Дія, за визначенням науковця, це будь-який робочий хід. Вона складає основу підходу суб'єкта управління до середовища, а також до особистості. Науковець довів, що середовищному підходові властиві такі базові процедури, як:

середовищеутворення, наповнення ніш, інверсія середовища, а також усереднювання, типізація [6].

Отже, базуючись на окреслених позиціях, будемо репрезентувати середовищний підхід у двох аспектах: 1) як теоретичний концепт, що визначає стратегічний напрям сучасної вищої освіти й базується на певних принципах; 2) як динамічний феномен, пов'язаний із процесом середовищеутворення.

Відтак, беручи до уваги розглянуті вище позиції й ураховуючи, що певний науковий підхід ґрунтується на кількох провідних для нього категоріях, визначимося з концептуально-теоретичними основами середовищного підходу.

Середовищний підхід є синтетичним за своєю природою. Він інтегрує ідеї таких сучасних наукових підходів, як-от: системний, особистісно-зорієнтований, компетентнісний, культурологічний. Оскільки кожний науковий підхід реалізується в певному середовищі, А. Артюхіна наполягає, що саме середовищний підхід дозволяє інтегрувати різні методологічні підходи, досліджувати проблеми педагогіки через призму освітнього середовища, долаючи обмеженість мислення, даючи комплексне, багатогранне бачення освітнього процесу [1, с. 33-34].

Далі розглянемо провідні поняття середовищного підходу, а саме: «середовище», «освітнє середовище».

У науковий обіг категорію «середовище» увів у ХІХ ст. французький філософ-позитивіст, історик, мистецтвознавець І. Тен у теорії про «три чинники» – «расу», «середовище» і «момент» – як про «три первісні сили», що управляють за певними законами історією людського суспільства та його інститутів. Середовище, на думку І. Тена, – це «природа», «інші люди», «клімат», «фактори», що позначаються терміном «зовнішні сили» (І. Тен, цитується за Л. Крупчановим) [4]. Згідно з цією теорією середовища людина глибоко й повністю залежить від оточуючого світу і тому морально безвідповідальна.

У педагогіці термін «середовище» з'явився у 20-і роки попереднього століття в межах «педагогіки середовища» (С. Шацький) як концепції взаємодії школи із середовищем, яка була спрямована на процес соціалізації особистості в суспільному середовищі, організацію виховного процесу в школі з

урахуванням впливу середовища на колектив, проблему активної участі колективу школи в суспільно-корисній діяльності щодо перетворення середовища. Структура середовища, за С. Шацьким, містить внутрішнє середовище як урахування впливу середовища на ідейно-моральну орієнтацію учнів, на формування їхніх життєвих планів, на стиль спілкування; та зовнішнє середовище як зв'язки школи з сім'ями, мікрорайоном, громадськістю, неформальне спілкування поза школою [13].

Проблема створення певного середовища порушується і в педагогічному досвіді А. Макаренка, який довів доцільність дитячо-дорослого співтовариства в соціальному житті й розробив принципово нову практику освіти, пов'язану з соціально-педагогічним проектуванням розвивального середовища за схемою: 1) педагогічний задум (для організації діяльності в невизначеній ситуації); 2) механізми його реалізації (дитячо-доросла спільність, система різновікової кооперації, демонстрація зразків педагогічної взаємодії в «живій» комунікації); 3) осмислення досвіду діяльності (педагогічної праці). Тобто в основу цієї схеми була покладена ідея штучно створеного й спеціально організованого з певною педагогічною метою процесу; широка соціальна відкритість освітньої системи, її кооперація й комунікативні відносини з різноманітними відомствами, виробничими, культурними центрами [5]. Відтак, позиції відомих педагогів минулого століття є актуальними й сьогодні.

Сучасні трактування поняття «середовище» є досить варіативними. У найбільш загальному значенні воно розуміється як «оточення, сукупність природних і соціально-побутових умов, а також сукупність людей, зв'язаних спільністю цих умов, у яких протікає діяльність людського суспільства, організмів» [8, с. 795]; як частина простору, у якому знаходиться суб'єкт і здійснюється активна взаємодія цього суб'єкта з простором (Ю. Мануйлов) [6]; як дійсність, у якій відбувається створювальна діяльність людини (С. Сергєєв) [10].

Беручи до уваги наведені трактування середовища, є очевидним, що середовище може розглядатися і як об'єкт перетворювальної діяльності людини, і як її активний суб'єкт, а також як цілісний суб'єкт, що інтегрує середовище й індивіда,

який постійно змінюється й розвивається. Тобто середовище може бути і об'єктом, і суб'єктом, бути і умовою для розвитку особистості, і самому набувати ознак суб'єктності.

У межах розгляду концептуально-теоретичних основ середовищного підходу доцільно констатувати принципи, що конкретизують і уточнюють сутність середовищного підходу, а саме: принцип «доцільності середовища для людини»; принцип «узгодженості особистості й середовища» (В. Міхельсон); принцип «оптимізації відносин особистості й середовища» (Д. Стоколс); принцип персоналізації середовища (М. Хайдметс). При цьому Д. Стоколс виділяє когнітивні й поведінкові взаємини людини з середовищем, що містять як активні, так і реактивні фази. В. Міхельсон виокремлює два типи узгодженості людини з середовищем: 1) розумова (коли людина припускає, що середовище дозволяє їй діяти бажаним чином); 2) випробовувана (указує на дійсну узгодженість діяльності й середовища).

Суттєвими для нас є положення щодо певних ознак середовища, а саме:

- 1) відсутність фіксованих рамок у часі й просторі;
- 2) вплив на всі почуття водночас;
- 3) надання не тільки головної, але й вторинної інформації;
- 4) містить більше інформації, ніж ми здатні переробити;
- 5) сприймається у зв'язку з діяльністю;
- 6) одночасне існування в кількох середовищах (М. Черноушек) [12, с. 25].
- 7) подібність середовища дійсності (С. Сергєєв) [10, с. 37].

Таким чином, базуючись на окреслених позиціях, визначаємо середовище як систему умов у межах певного простору, в якому відбувається діяльність людини, що є одночасно об'єктом і суб'єктом свого середовища.

Зауважимо, що реалізація середовищного підходу у вищій освіті пов'язана з феноменом «освітнє середовище». Відомі різноманітні підходи до розуміння феномену освітнього середовища. Так, В. Ясвін у контексті еколого-особистісної моделі освітнього середовища визначає його як систему впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному й

просторово-предметному оточенні. На думку науковця, освітнє середовище повинне бути здатним забезпечувати комплекс можливостей для саморозвитку всіх суб'єктів освітнього процесу, що містить три структурних компоненти: просторово-предметний – приміщення для занять і допоміжних служб, будівля загалом, прилегла територія тощо; соціальний, що характеризує взаємини всіх суб'єктів освітньої діяльності (учнів, педагогів, батьків, адміністраторів та ін.); психодидактичний, що передбачає певний зміст і методи навчання, зумовлені психологічними цілями побудови освітнього процесу [14].

Суголосно комунікативно зорієнтованій моделі освітнього середовища В. Рубцова, освітнє середовище розуміється як форма співробітництва (комунікативної взаємодії), яке створює особливі види спільності між учнями та педагогами, а також між самими учнями. Вихідною підставою цього підходу до освітнього середовища є розуміння того, що необхідною умовою розвитку особистості є участь у спільній діяльності, що розділяється з педагогом або з іншими учасниками освітнього процесу. У межах зазначеного підходу в структурі освітнього середовища виокремлено такі компоненти: внутрішня спрямованість школи, психологічний клімат, соціально-психологічна структура колективу, психологічна організація передачі знань, психологічні характеристики учнів [9].

В антрополого-психологічній моделі освітнього середовища В. Слободчикова запропоновані такі його параметри, як насиченість (ресурсний потенціал) і структурованість (спосіб її організації). Залежно від типу зв'язків і відносин, що структурують це освітнє середовище, автор виділяє три різних принципи його організації: однаковість, різноманітність і варіативність. Освітнє середовище, суголосно з концепцією В. Слободчикова, є багаторівневою системою умов, що забезпечують параметри освітньої діяльності в змістовному, процесуальному, результативному, ресурсному аспектах. При цьому умовами є система можливостей (внутрішніх і зовнішніх, динамічних і статичних), необхідних для здійснення успішної адаптації студентів до навчальної діяльності (В. Слободчиков) [11].

Отже, спираючись на дослідження зазначених учених та беручи до уваги авторське розуміння поняття «середовище», ми трактуємо освітнє середовище як багаторівневу систему умов та можливостей, що забезпечують професійно-особистісне формування майбутнього педагога.

Як вище зазначалось, процесуально-діяльнісні аспекти середовищного підходу пов'язані з середовищеутворенням як цілеспрямованим процесом створення певного освітнього середовища ВНЗ, який складається з певних фаз.

1. Фаза адаптації до умов освітнього середовища, коли студент починає співвідносити свої можливості та потреби з можливостями середовища й між ними виникають протиріччя. Середовищеутворення в цей період пов'язане з реалізацією об'єктивних умов середовища.

2. Фаза активного відтворення студентом освітнього середовища. Середовищеутворення в цей період пов'язане, як і на попередньому етапі, з реалізацією об'єктивних умов середовища, які доповнюються спеціально створеними.

3. Фаза впливу на середовище, а також самостійне його створення. У межах цього періоду, як і на попередніх, реалізуються і об'єктивні, і спеціально створені умови освітнього середовища.

Висновки. Таким чином, реалізація середовищного підходу є перспективним напрямом модернізації сучасної вищої освіти. У поданому дослідженні він репрезентується у двох аспектах: 1) як теоретичний концепт, що визначає стратегічний напрям сучасної вищої освіти й базується на певних принципах; 2) як динамічний феномен, пов'язаний із процесом середовищеутворення. Середовищний підхід інтегрує ідеї системного, особистісно-зорієнтованого, компетентнісного, культурологічного наукових підходів і базується на принципах доцільності середовища для людини, узгодженості особистості й середовища, оптимізації відносин особистості й середовища, персоналізації середовища. Логіка процесу середовищеутворення представлена фазою адаптації до умов освітнього середовища; фазою активного відтворення студентом освітнього середовища; фазою впливу на середовище, а також самостійного його створення. Середовищний підхід має такі очевидні переваги: 1) він дозволяє отримати результат природним засобом у процесі зміни

середовища, яке стає не тільки умовою, але й засобом професійної освіти; 2) сприятливе середовище дозволяє більш повно реалізувати інші наукові підходи; 3) середовищний підхід зміщує акценти із взаємодії педагога та студента на взаємодію останнього із освітнім середовищем. Ураховуючи складність і багатоаспектність досліджуваного феномену, подальшої наукової розвідки потребує питання форм і методів середовищеутворення.

Список використаної літератури

1. Артюхина А. И. Профессионально-личностное развитие студентов в образовательной среде медицинского вуза: учеб. пособ. / А. И. Артюхина. – Волгоград : Волгоградский гос. мед. ун-т, 2006. – 122 с.
2. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – Москва : Наука, 1973. – 271 с.
3. Корнетов Г. Б. Педагогические парадигмы базовых моделей образования : учеб. пособ. / Г. Б. Корнетов ; Ун-т РАО. – М. : Изд-во УРАО, 2001. – 124 с.
4. Крупчанов Л. М. Теория литературы : учебн. / Л. М. Крупчанов. – Москва : Флинта: Наука, 2012. – 60 с.
5. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – Київ : Рад. шк., 1990. – 366 с.
6. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании / Ю. С. Мануйлов // Педагогика. – 2000. – № 7. – С. 36–41.
7. Новиков А. М. Методология: словарь системы основных понятий / Новиков А. М., Новиков Д. А. – Москва : Либроком, 2013. – 208 с.
8. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеол. выражений / С. И. Ожегов. – 4-е изд., доп. – М. : ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.
9. Рубцов В. В. Основы социально-генетической психологии / В. В. Рубцов. – М. : Изд-во «Ин-т практ. психологии», Воронеж, НПО «Модек», 1996. – 384 с.
10. Сергеев С. Ф. Иммерсивность, присутствие и интерактивность в обучающих средах / С. Ф. Сергеев // Школьные технологии. – 2006. – № 6. – С. 36–42.
11. Слободчиков В. И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры / В. И. Слободчиков // Новые ценности образования: культурные модели школ. – Москва : [Б. и.], 1997. – Вып. 7. – С. 177–184.
12. Черноушек М. Психология жизненной среды : пер. с чеш. / М. Черноушек ; вступ. ст. Л. А. Китаева-Смыка. – Москва : Мысль, 1989. – 174 с.
13. Шацкий С. Т. Работа для будущего / С. Т. Шацкий. – Москва : Академия, 2001. – 144 с.
14. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – Москва : Смысл, 2001. – 365 с.

Elvira Zaredinova

ESSENTIAL CHARACTERISTIC OF THE ENVIRONMENTAL APPROACH TO MODERN HIGHER EDUCATION

In the given article the phenomenon of a scientific approach is actualized and illuminated. It shows its two-level structure. An environmental approach is revealed in two aspects: 1) as a theoretical concept that determines the strategic direction of modern higher education and is based on certain principles; 2) as a dynamic

phenomenon associated with the process of environmental formation. It is proved that the environmental approach is synthetic in its nature, which integrates the ideas of such modern scientific approaches, such as: systemic, personally oriented, competence, culturological. Thus each scientific approach is implemented in a particular environment. The main concepts of the environmental approach are considered, namely: "environment", "educational environment". Principles specifying the position of the environmental approach (expediency of the environment for a person, consistency of personality and environment, personalization of the environment) are presented. The signs of the environment are highlighted: the absence of fixed frameworks in time and space; impact on all feelings at the same time; providing not only the main, but also secondary information; contains more information than we can recycle; perceived in connection with the activity; simultaneous existence in several environments; similarity of reality environment. Different models of the educational environment (ecological-personal, communicative-orientated, anthropological-psychological) are represented. The logic of the process of environmental formation, presented by the phase of adaptation to the educational environment, is revealed. The phase of active reproduction by the student of the educational environment, the phase of influence on the environment, as well as its independent creation are considered. Priorities of the environmental approach to higher education have been proven: 1) it allows to obtain the result by natural means in the process of changing the environment, which becomes not only a condition, but also a means of vocational education; 2) a favorable environment allows to implement other scientific approaches more fully; 3) the environmental approach shifts the emphasis from the interaction between the teacher and the student, on the interaction of the latter with the educational environment. Complexity and multidimensionality of the phenomenon of study are given; further scientific research requires the question of the forms and methods of environmental formation.

Keywords: *scientific approach, environmental approach, environment, educational environment, environmental principles, environmental features, model of educational environment, environment formation.*

References

1. Artyukhina, A. I. (2006). *Professionalno-lichnostnoe razvitie studentov v obrazovatelnoy srede medicinskogo vuza* [Professionally-personal development of students in educational environment of medical educational establishment]. Volgograd: State Medical University, 122.
2. Blauberg, I. V., E. G. Yudin (1973). *Stanovlenie I suschnost sistemnogo podhoda* [Becoming and essence of systematic approach]. Moscow: Nauka, 271.
3. Kornetov, G. B. (2001). *Pedagogicheskie paradigmy bazovikh modeley obrazovaniya* [Pedagogical paradigms of basical educational models]. Moscow: URAO, 124.
4. Krupchanov, L. M. (2012). *Teoria literatur* [Theory of Literature: a student]. Moscow: Nauka, 60.
5. Makarenko, A. S. (1990). *Metodika vyhovnoy roboty* [Methods of educational work]. Kyiv, Radyanska shkola, 366.
6. Manuylov, U. S. (2000). *Sredovoy podhod v vospitanii* [Environmental approach in education]. *Pedagogika*, 7, 36-41
7. Novikov, A. M., Novikov, D. A. (2013). *Metodologia: slovar sistemy osnovnykh ponyatiy* [Methodology; dictionary of main concept]. Moscow: Librokom, 208.

8. Ozhegov, S. I. (2006). *Tolkoviy slovar russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language]. Moscow: Temp, 944.
9. Rubtsov, V. V. (1996). *Osnovy socialno-geneticheskoy psihologii* [Social-genetic psychology basics]. Moscow: Institut prakticheskoy psihologii, Voronezh, Modek, 384.
10. Sergeev, S. F. (2006). *Immersion, presence and interactivity in learning environments*. *Shkolnye tehnologii*, 6, 36-42.
11. Slobodchikov, V. I. (1977). *Obrazovatelnaya sreda: realizaciya tseley obrasovania v prostranstve kultury* [Educational environment: realization of educational goals in cultural space], 7. Moscow, 177–184.
12. Chernoushek, M. (1989). *Psikhologiya zhiznennoy sredy* [Live environment psychology]. Moscow: Mysl, 174.
13. Shatskiy, S. T. (2001). *Rabota dlya buduschego* [Work for future]. Moscow: Akademia, 144.
14. Yasvin, V. A. (2001). *Obrazovatelnaya sreda; ot modelirovaniya k proektirovaniyu* [Educational environment: from modeling to making projects]. Moscow: Smysl, 365.

Одержано 02.10.2017 р.